

JOGÜGYLETI ÉRVÉNYESSÉG ÉS HATÁLYOSSÁG*

Magyar jogi terminológiai ellentmondások

KÉRI ZOLTÁN
egyetemi hallgató

I. Kérdésfölvetés, a vizsgálat indokai

„Az érvényesség és a hatályosság azon fogalmaink közé tartoznak, amelyeket szinte »természetből adott«, sziklaszilárd axiómáknak tekintünk. Pedig e fogalmak nem egzakton konstatálható jelenségek egzakton tükrözései, hanem a jogtudomány és a jogalkotás fejlődésének bizonyos történetileg elért szintjét mutatják.” – állapítja meg Földi András egy a *Közjegyzők Közlönyében* 1998-ban megjelent cikkében.¹ Ha ez így van, akkor viszont nem lehet haszontalan ezen fogalmaink jelentését vagy inkább jelentéseit időnként újragondolnunk. (Egyébként is: „[a] szerződés érvénytelensége a jogi szerzők egyik kedvenc témája [...]”²) Annál is inkább alkalom kínálkozik erre az újragondolásra, mert Földi említett cikke nyomán legalábbis megkérdőjelezhetővé vált civilizisztikai alapfogalmi rendszerünk e két elemének általában elfogadottnak mondható értelmezése. Igaz az is, hogy éppen ebben a témakörben születtek a közelmúltban széles horizontú áttekintésre törekvő művek. Ez a kérdéskör ugyanis releváns lehet a kötelmi és az öröklési jogban, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az ‘érvényesség’ és ‘hatályosság’ fogalmait közjogi értelemben, alkotmányjogban, közigazgatási jogban, eljárásjogokban szintén használjuk, tehát a lehetséges értelmezési horizont többé-kevésbé a jogrendszer majd’ minden szférájára tágítható. Ezen a nyomvonalon indult el az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának hallgatói közül például Forgács Krisztián,³ a jogszabályokra

---

* A Győrben rendezett jogi Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2005. március) II. helyezést elért dolgozat részlete. Konzulens: dr. Koltay András.

¹ FÖLDI ANDRÁS: Érvényesség és hatályosság a végrendeleteknél. *Közjegyzők Közlönye*, 1998/7–8. 2–12.; ennek rövid összefoglalása és bizonyos értelemben továbbgondolása: FÖLDI ANDRÁS: Érvényesség és hatályosság problémája a magyar polgári jogban. *Collega*, 2000/5. 56–58.

² KOVÁCS LÁSZLÓ: Az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánítása. *Magyar Jog*, 1986/4. 298.

³ FORGÁCS KRISZTIÁN: Érvényesség, hatályosság. In MASÁT Á. – PAPP I. (szerk.): *Studia Collegii de Stephano Bibó Nominati. Tomus II. 2000*. Budapest: Bibó István Szakkollégium, 2001. 25–50.

értelmezett érvényesség és hatályosság tekintetében pedig Jakab András készített igen alapos összefoglalást.⁴

Jelen írásmű tárgya tehát ez a jogdogmatikai kérdés: jogügyleteknél (azon belül végrendeleteknél) mit értünk az ‘érvényesség’, ‘hatályosság’ alatt, hogyan használhatjuk ezeket, ill. hogyan használta ezeket civilisztikai irodalmunk néhány kiemelkedő egyénisége, hogyan nyilatkozik erről tankönyvirodalmunk. Kísérletet teszünk egy olyan általános fogalmi séma megalkotására is, melynek segítségével reményeink szerint a Ptk. rendelkezései is ellentmondásmentesen értelmezhetővé válnak.

Álljon itt illusztrációképpen egy az irodalomban (Földi idézett cikkeiben) fölvetett példa, amely rávilágít a tárgyalni kívánt probléma lényegére!

„Ptk. 228. § (1) Ha a felek a szerződés hatályának beálltát bizonytalan jövőbeni eseménytől tették függővé (felfüggesztő feltétel), a szerződés hatálya e feltétel bekövetkeztével áll be.”

„Ptk. 229. § (3) A feltételre vonatkozó szabályokat megfelelően alkalmazni kell arra az esetre is, ha a felek a szerződés hatályának beálltát vagy megszűntét valamely időponthoz kötötték.”

Mivel a Ptk. a maga kötelmi jogi részében kötelemről és jogügyletről általánosságban nem szól, hanem mindig ‘szerződést’ emleget, így a szerződésre vonatkozó rendelkezések azok, amelyek általánosabb jelentőségűnek tekinthetők. A végrendelet jogügylet (egyoldalú, nem címzett, visszavonható, joghatásra irányuló akaratnyilatkozat), amelyre mindaddig nem lehet jogokat alapítani, amíg a végrendelező életben van, „a végintézkedés joghatásai csak az örökhagyó halála után következnek be”,⁵ vagyis a végrendelet csak az örökhagyó halálával lép hatályba. Itt a halál ténye nem fölfüggesztő föltétel, hiszen föltétel csak bizonytalan jövőbeni esemény lehet, a halál viszont a tudomány mai állása szerint biztos, csak bekövetkeztének pontos időpontja kérdéses, így a végrendelet hatályának a végrendelező haláláig való fölfüggesztése jogi értelemben időtűzésnek (*dies incertus quando*) minősül. Lássuk, mit mond a Ptk. a végrendelet hatályával kapcsolatban!

„Ptk. 650. § (1) A végrendelet visszavonással hatálytalaná válik. [...]”

De hogyan válhat hatálytalaná az, ami már eleve hatálytalan? Ez úgy lehetséges, hogy a Ptk. a ‘hatály’ fogalmát egészen más értelemben használja az öröklési jogi részben, mint a kötelmi jogi részben. Rámutat erre a kifogásolható megoldásra Földi,⁶ ám, mint látni fogjuk, még a kötelmi jogon belül sem egységes a ‘hatályosság’

⁴ JAKAB ANDRÁS: *A jogszabálytan főbb kérdéseiről*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2003. Ebben a műben széleskörűen és részletekbe menően elemzi a normatív aktusok érvényességét, hatályosságát, használja ezeken túl az ‘alkalmazhatóság’ fogalmát.

⁵ PÓLAY ELEMÉR: *Magyar polgári jog. Öröklési jog*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1954. Kézirat, változatlan utánnyomás. 45.

⁶ FÖLDI (2000) i. m. 58. szerint „A mai magyar jogirodalomban általánosan elfogadottnak tekinthető az a nézet, hogy mást kell érteni hatályosságon a szerződések körében és mást a végrendeletek körében.”

fogalmának használata. Ez az a probléma, melynek igen vázlatos áttekintésére és okainak föltárására kísérletet teszünk.

Bessenő András szerint ez 'valójában egy tökéletesen mondvacsinált álprobléma'.⁷ Ezzel a megállapítással többszörösen nem értek egyet, ugyanis két, egymással nem azonos jelentésű fogalmat ugyanazzal az elnevezéssel nem volna szabad illetni. De ha már ez történt, akkor legalább a törvényben magában, az indokolásban vagy a törvényt magyarázatban föl kellene rá hívni a figyelmet. Erre sem kerül sor. Megfogalmaznak ugyan ezekben a művekben egy általános definíciót a végrendelet hatálytalanságára, ám azt már egy szóval sem említik, hogy ez a definíció általában a jogügyletekre már nem áll, sőt hogy tkp. éppen emiatt kell külön az öröklési jog számára ezt a definíciót megalkotni.⁸

A fogalomhasználat kettősségét a mai szakirodalom sem hangsúlyozza. Például Sóth Lászlóné ide vonatkozó összefoglalásában így ír: „A végrendeletre mint egyoldalú jogügyletre az öröklési jog szabályai irányadóak; ezek sok tekintetben eltérnek a kötelmi jognak a jogügyletekre vonatkozó általános rendelkezéseitől.”⁹ Ezután kiemeli, hogy az érvénytelen végrendelet nem lehet semmis, csak megtámadható. A hatálytalanság fogalmának vizsgálatával azonban adós marad. Bacsó Jenő közvetlenül a Ptk. megalkotása után írja: „A végrendelet – és általában a végintézkedés – jogügylet, azonban reá bizonyos vonatkozásában az általános jogügyleti szabályoktól eltérő rendelkezések vonatkoznak.”¹⁰ Példaként ő is csak a semmis végrendelet fogalmának kizárását és a részleges érvénytelenség főszabályát említi. Ebből a szempontból talán a legérdekesebb Eörsi Gyula fogalmazásmódja kötelmi jogi tankönyvében.¹¹ Szerinte a kötelmi jogi hatálytalanság esetében „nemcsak a szerződés tényállása valósul meg, de ez a tényállás az érvényességi kellékeknek is megfelel, azonban a szerződés hatálya vagy még nem állt be, vagy már megszűnt.” Ezek után pár sorral lejjebb minden magyarázat nélkül beszúrja a következő megjegyzést: „Ha a végrendelet az érvényességi feltételeknek megfelel, de a végrendeletben örökösként megnevezett egyetlen személy az örökhatyó előtt meghal, a végrendelet érvényes lesz, nem válik érvénytelenné, [...] de hatályát elveszti.” Ám nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a végrendelet kötelmi jogi értelemben még nem is vált hatályossá, tehát nem a kötelmi jogi értelemben vett hatályát veszti el. E nélkül az utóbbi kiegészítés nélkül a kötelmi jogi tankönyvben a végrendeletek hatályára vonatkozóan elhelyezett megjegyzés csak implicit módon jelzi a fogalomhasználati különbözőségeket.

⁷ BESENYŐ ANDRÁS: A jogügyletek érvényessége és hatályossága. *JURA. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Lapja*, 2001/2. 6.

⁸ *A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indoklása, továbbá a Polgári törvénykönyv hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1960. évi 11. sz. törvényerejű rendelet.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963. 702. szerint: „Míg a végrendelet érvénytelensége annak keletkezésakor fennállott – alaki vagy tartalmi – hibára utal, addig a hatálytalanság azt jelenti, hogy utóbb beállott okok zárják ki a végrendelet érvényesülését.” Ezzel összhangban GELLÉRT GYÖRGY (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata.* Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2002. II. kötet 2238.

⁹ SÓTH LÁSZLÓNÉ: *A végintézkedések.* Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2001. 166.

¹⁰ BACSÓ JENŐ: *Öröklési jog.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960. 91–92.

¹¹ EÖRSI GYULA: *Kötelmi jog. Általános rész.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997. 17., változatlan kiadás. 94.

Mindezek fényében az a tény, hogy a jogdogmatikai alapozó tárgyként beharangozott római jog elsajátítása során az első éves joghallgatók nagy része erre a kérdéskörre nézve egy a mai civilizistikai fogalomhasználattal szöges ellentétben álló, ám igen magabiztosan hangsúlyozott dogmatikai konstrukciót ismer meg,¹² már csak kiegészítő jellegű, kisebb jelentőségű adalék, amely körülmény azonban éppen nem könnyíti meg a hallgató dolgát a későbbi tanulmányai során. Ezek azok az okok, melyek indokolják a fentiekben jelzett témának a legalább vázlatos vizsgálatát.

II. A kérdéses fogalmak jelentéstartalmának föltárása

A bevezetőben jeleztem, hogy a hatálytalanságnak legalább kétfajta jelentése van, amelyek nézetem szerint még csak nem is vonhatók közös *genus proximum* alá. Bessenyő András jelzi cikkében, hogy Földi túlságosan elfogult a fogalom egyfajta értelmezése javára, holott „mindkét álláspont egyaránt elfogadható, és korrektnek tekinthető, s a Ptk. felfogása sem fixálható le egyértelműen egyik álláspont mellett sem.”¹³ Ennek megfelelően a végrendelet hatályba lépése időpontjának meghatározására is kétféle, ám egyenrangú lehetséges megoldást találhatunk. (Bessenyővel ellentétben azonban jómagam súlyosan kifogásolhatónak tartom, ha valamely törvénytű vagy más jogászai szakszöveg felváltva hol az egyik, hol a másik felfogásnak megfelelő nyelvi fordulatot alkalmazza anélkül, hogy erre olvasóját figyelmeztetné. Mint már jeleztem, csak két azonos fogalmat lehet logikusan azonos névvel illetni, különbözőket nem.)

Bessenyő tehát kijelenti: „...a »joghatás«, »joghatály« kifejezés [...] két, szorosan összefüggő, de egymástól mégis megkülönböztetendő jogi jelenség megjelölésére szolgál.”¹⁴ A ‘normativista’ fölfogás szerint ez a ‘közvetlen’ vagy ‘elsődleges’ vagy ‘tárgyi’ joghatás, ami egy jogügyletre értelmezve azt jelenti, hogy a jogügylet mint egyedi norma, szabályszerűen beilleszkedik a jogi normák hierarchikusan fölépített rendjébe, részévé vált a jogrendszernek. (Vagyis az érvényes jogügylet jogi hatása az, hogy egyedi normát generál, és ez alapján rögtön hatályosnak is nevezzük.) Az ‘institucionalista’ fölfogás szerint viszont a hatály mást jelent: ez a ‘közvetett’ vagy ‘másodlagos’ vagy ‘alanyi’ joghatás, ami az érintett személyek joghelyzetének megváltozását, azaz alanyi jogok és kötelezettségek keletkezését, módosulását vagy megszűnését jelenti. Az első fölfogáshoz a következő axiómák tartoznak Bessenyő szerint:

- „1. Egy érvényesen létrejövő jogügylet szükségképpen hatályos.
2. Egy érvénytelen jogügylet szükségképpen hatálytalan.
3. Egy hatályos jogügylet szükségképpen érvényes.
4. Egy már hatálytalan jogügylet nem szükségképpen érvénytelen.”

¹² Vö.: FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 2000. Ötödik, átdolgozott és bővített kiadás, VI. rész, 56. fejezet, 2–3. §, 630–640.

¹³ BESSENYŐ i. m. 7.

¹⁴ Az itt következőkhöz vö.: BESSENYŐ i. m. 11–13.

Sajnos ezek közül 2. és 3. egymással logikailag ekvivalens, ezért egymáshoz képest új információt nem hordoz, 1. és 4. pedig egymásnak logikailag ellentmond.¹⁵ (Legfőljebb annyit lehet még mondani annak érdekében, hogy az ellentmondást kiküszöböljük, hogy 4. az 1. alóli kivételes esetnek tekintendő. Ez azonban szemben áll Bessenyőnek cikke elején leszögezett kiindulópontjával, ti. hogy az érvényesség és hatályosság fogalmának „terjedelme (denotációs köre) pontosan és szükségszerűen megegyezik egymással.”)¹⁶

A második fölfogáshoz tartozó axiómák:

- „1. Egy érvényesen létrejövő jogügylet nem szükségképpen hatályos.
2. Egy hatályos jogügylet szükségképpen érvényes.
3. Egy érvénytelen jogügylet szükségképpen hatálytalan.
4. Egy már hatálytalan jogügylet szükségképpen érvénytelen.”

Ezekkel megint az helyzet, hogy 2. és 3. egymással logikailag ekvivalens, ezért egymáshoz képest új információt nem hordoz, 1. és 4. pedig egymásnak logikailag ellentmond.¹⁷ Látszik, hogy Bessenyő elgondolása a hatályosság fogalmi tartalmának meghatározására nem vezet elfogadható eredményre. Miért?

Mert a hatályosságnak/hatálytalanságnak az érvényességtől/érvénytelenségtől való függését állító axióma nem jó axióma.¹⁸ „Először is vannak némely megszokottságok”:¹⁹ a Ptk.-ban olvasható és a magyar dogmatikai gondolkodásban is megfigyelhető terminológiával ez az axióma nem fér össze. Erre az egyik legjobb példa a Ptk. 237. § (2) bekezdésével kapcsolatban megfogalmazott vélemények lényegének fölvázolásával adható.

„Ptk. 237. § (1) Érvénytelen szerződés esetében a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet kell visszaállítani.

(2) Ha a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet nem lehet visszaállítani, a bíróság a szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítja. Az érvénytelen szerződést érvényessé lehet nyilvánítani, ha az érvénytelenség oka [...] megszüntethető. [...]

¹⁵ A logikai kontrapozíció törvénye értelmében ugyanis 1.-ből logikai szükségszerűséggel az következik, hogy egy hatálytalan jogügylet szükségképpen 'nem érvényesen', érvénytelenül jött létre. Ez a 4. alatti állításnak épp az ellenkezője. A logikai törvény $(p \supset q \Leftrightarrow \sim q \supset \sim p)$ részletes magyarázata a MADARÁSZ T. – PÓLOS L. – RUZSA I.: *A logika elemei*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999. tankönyvben megtalálható.

¹⁶ BESSENYŐ i. m. 5.

¹⁷ A logikai kontrapozíció törvénye értelmében ugyanis 4.-ből logikai szükségszerűséggel az következik, hogy egy érvényes jogügylet szükségképpen 'nem már hatálytalan', vagyis még hatályos. Ez a 1. alatti állításnak épp az ellenkezője.

¹⁸ Vö.: FORGÁCS i. m. 32–33. Ugyanakkor elutasítom az i. m. 46. található állítást, miszerint „[a] hatályosság kérdése tehát nem más, mint az, hogy a tényvilágban a joghatásra irányuló akaratnyilatkozatnak van-e tényleges hatása.” Véleményem ezzel ellentétes: a hatályosság a 'Sollen' szférájába tartozó, normatív fogalom.

¹⁹ GROSSCHMID BÉNI: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. Budapest: Wigand F. K. Könyvnyomdája Pozsonyban, 1901. Második, javított kiadás. I. kötet 328.

Az érvénytelen szerződés jogkövetkezménye a Ptk. előtti szokásjogi gyakorlatban nem volt egységesen meghatározott: körülbelül egyforma gyakran alkalmazták a jogalap nélküli gazdagodás szabályait és az *in integrum restitutum*ot, az eredeti állapot helyreállítását.²⁰ A Ptk. megalkotása döntő változást hozott ebből a szempontból az érvénytelen szerződés jogkövetkezményeként az utóbbi megoldást választva. Ennek a döntésnek az okát csak találgatni lehet; Nizsalovszky szerint a kétféle megoldás közti szemléleti különbség abban rejlik, hogy a jogalap nélküli gazdagodás visszatérítése azt a felet helyezi vissza a kiinduló helyzetbe, aki szolgáltatást kapott, az eredeti állapot helyreállítása pedig azt, aki a szolgáltatást nyújtott.²¹ Azonban nem lehet az eredeti állapotot visszaállítani, ha a szolgáltatás irreverzibilis volt, vagy ha azzá vált. Ilyenkor kerül alkalmazásra a Ptk. 237. § (2). Ám Vékás Lajos leszögezi, hogy „[a]z érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása: fából vaskarika”²² fikciós megoldásnak nevezve ezt.²³ Másról úgy fogalmaz, hogy „[...] valójában nem is magának a szerződésnek, hanem a szerződés folytán a felek által tett teljesítési cselekményeknek a hatályossá nyilvánításáról van ebben az esetben szó”.²⁴ Ez a szabályértelmezés azonban nézetem szerint nem küszöböli ki azt a problémát, hogy így egy érvénytelen szerződés alapján végbevitt cselekményeket kell – még mindig paradox módon – jogossá, hatályossá nyilvánítani. Besenyei Lajos nézete szerint *de lege ferenda* annak kimondására lenne szükség a „jelentős dogmatikai törés” elkerülése érdekében (hiszen szerinte „[...] csak olyan szerződés hatályosságáról lehet beszélni, amely szerződés egyébként érvényesnek tekinthető”, s a Ptk. 237. § (2) ellentétes ezzel a fölfogással), hogy az érvénytelenségi ok bírói kiküszöbölésének elmaradása esetén is a határozathozatalig érvényessé nyilvánítsák a szerződést a vitatott ‘hatályossá nyilvánítás’ helyett.²⁵ Ugyanő idézi Asztalost, aki szerint a Ptk. szövegét eleve ezzel az értelemmel kell érteni.²⁶ Tartalmilag hasonló véleményen van Eörsi Gyula és Weiss Emília, akik szerint a hatályossá nyilvánítás esetén inkább a szerződés *ex nunc* hatályú érvénytelenné nyilvánításáról van szó.²⁷ Ezzel ellentétes a Ptk. kom-

²⁰ Vö. a következőkhöz: VÉKÁS LAJOS: Érvénytelen szerződés és jogalap nélküli gazdagodás. *Magyar Jog*, 2003/7. 385–400.

²¹ Jól tükrözi ezt: BH1984. 491.: A szerződéskötés előtti helyzet visszaállítása azt jelenti, hogy mindegyik fél köteles kiadni mindazt, amihez az érvénytelen szerződés alapján jutott. Mindkét fél a kapott szolgáltatás vagy más vagyoni előny természetben vagy értékben való visszatérítésére köteles. Részletesebben: PK 32. szám.

²² VÉKÁS (2003) i. m. 388.

²³ Hasonlóan: BIRÓ GYÖRGY: *Kötelmi jog. Közös szabályok. Szerződésstan*. Miskolc: Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, 2004. Hetedik, átdolgozott kiadás. 364.

²⁴ VÉKÁS LAJOS: Javaslat a szerződések általános szabályainak korszerűsítésére (Vitaindító tézisek az új Ptk. koncepciójához I. rész). *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2001/3. 11.

²⁵ Ezekhez vö.: BESENYEI LAJOS: A szerződés érvénytelenségéről – elsősorban a bírói gyakorlat oldaláról. In TÓTH KÁROLY (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Szilbereky Jenő egyetemi tanár oktatói működésének 30. és születésének 70. évfordulójára*. Szeged: Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 1987. 47–49.

²⁶ BESENYEI i. m. 48.

²⁷ Ld.: EÖRSI GYULA: *Kötelmi jog. Általános rész*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1970. Kézirat. 90. és WEISS EMÍLIA: *A szerződés érvénytelensége a polgári jogban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969. 227. Ezt az álláspontot látszik támogatni BH1994. 249.: Semmis szerződés hatályossá nyilvánítása esetén az érvénytelen ügyletet kötő felek nyilatkozataira, a törvény rendelkezéseibe nem ütköző kikötéseire a bíróságnak figyelemmel kell lennie.

mentár álláspontja, amely szerint az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánításával nem áll be mindaz a joghatás, ami az érvényes szerződéshez fűződne.²⁸ Az új Ptk. koncepciója szerint a 237. § (2) látszólag frappáns és egyszerű megoldása dogmatikailag konfúzus (Hogyan lehet hatályos az, ami érvénytelen?), s az új Ptk.-ból valószínűleg ki fog maradni, mert az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatásokra a jogalap nélküli gazdagodás – újragondolt – szabályai lesznek a tervek szerint irányadók.²⁹

Nézetem szerint fogalmaink fent jelzett ellentmondásai egyszerűen megszüntethetők azzal, hogy az érvényességet és a hatályosságot nem tekintjük egymásból szükségszerűen következő jogügyleti tulajdonságoknak. Ehhez az eddigiektől némileg eltérő módon kell újradefiniálnunk őket. Megtehetjük ezt, hiszen feladatunk az, hogy olyan fogalmi rendszert állítsunk föl, amellyel egységes rendszerben tudjuk magyarázni a pozitív jogi fogalmakat, s ha ennek kedvéért „a pozitív jogi terminológiát feladni kényszerülünk, az egészen addig nem baj, amíg tartalmilag nem kerülünk ellentmondásba a pozitív joggal”.³⁰

III. Definíciós célkitűzések

Egy jogi norma (s így akár egy egyedi jogügyleti rendelkezés, egy *lex privata*) mindig a megkívánt emberi magatartás meghatározására szolgál. Ezzel párhuzamosan egy emberi cselekményről, magatartásról (jelenjen meg az akár éppen ‘nem tevésben’) pedig mindig meg lehet mondani, hogy jogszerű-e, vagy sem: megfelel-e a normában foglalt előírás tartalmának, vagy sem. Azonban ennek a kérdésnek az eldöntéséhez előbb találnunk kell egy olyan normát (és lehetőleg az összes ilyen meg kell találnunk), amely a kérdéses magatartásra vonatkozik: a magatartást megvalósító személyt ebben a tekintetben kötelezi, rá nézve ‘deontikailag érvényes’, számára objektíven létező norma. A deontikai érvényesség nem más, mint a joglogikai érvényesség, és megléte azt jelenti, hogy a normába foglalt kötelezés, tiltás vagy engedély jogerővel bír, a norma alkalmazandó: ez magának a normának a logikai értelemben vett létezése.³¹

A magatartás megítélésének mércéjéül szolgáló normát megtalálhatjuk mind egy *lex publicában*: jogszabályban, mind egy *lex privatában*: szerződésben vagy pl. végrendeletben. A jogi szakkifejezésként a jogügyletekkel és jogalkotási termékekkel kapcsolatban egyaránt használt ‘érvényesség’, ‘hatályosság’ fogalmaink abban segítenek nekünk, hogy a legkülönbözőbb szituációs tényezőket figyelembe tudjuk venni, amikor egy norma létezésének, kötelező mivoltának kérdését vizsgáljuk. Ezen fogalmaink újrendezése során nézetem szerint meg kell különböztetnünk először azt a tényezőt, hogy egy jogügylet érvényesen jött-e létre, másodsor azt, hogy az állam odaáll-e támogatólag, elismerően a jogügyletbe foglalt norma vagy az azt végrehajtó

²⁸ GELLÉRT i. m. I. kötet 808.

²⁹ Vö.: Az új Ptk. koncepciója és tematikája. *Magyar Közöny*, 2003. Különszám. (a továbbiakban: Ptk. koncepció) 83, 87.

³⁰ JAKAB i. m. 74.

³¹ Vö.: BENEDEK A. – SOLT K.: *Fejezetek jogi ismeretelméletből*. Budapest: Szent István Társulat, 2000. 129–134.

személy mögé, s végül – harmadszor – azt, hogy az állam kikényszeríti-e azt a jogügyleten alapuló normát, ha annak önkéntes megvalósítása esetleg elmaradna. Mindezekről független továbbá az a tényező, hogy az államnak bíróságán vagy más szervén keresztül egyáltalán van-e módja a konkrét esetben bármiféle álláspont elfoglalására, például ténylegesen kérnek-e kikényszerítést, perelnek-e stb.

Ezek után nézzük meg egyenként a vizsgált fogalmak általam javasolt tartalmi kialakítását!

IV. Az érvénytelenség

Grosschmid Béni szerint „[a]z érvénytelenség [...] két valaminek az összetétele. Valaminek, ami fix, ti. a jogi negatívumnak. És valaminek, ami fokozatokban elmosódó, ti. az ellenkező látszatának.” Az érvénytelen jogügylet ugyanis „[...] nem úgy történt, hogy történeteknek látszóhoz fűződni szokott jogkövetkezések beálltak volna.”³² Az érvénytelenségnek ez a ‘két valamiből’ való összetétele tükröződik Zlinszky Imre megfogalmazásaiban is, miszerint egyrészt „[é]rvényes a jogügylet, ha jogilag létezővé válik, ellenben, ha a jog szerint nem létezhet, vagyis ha nem bírhat a törvény szerint oly hatállyal, hogy az általa érvényesíteni célzott eredményt létesíthesse, érvénytelen”, másrészt „[a] jogügyletnek, hogy az általa elérni célzott jogi eredményt elérje, bizonyos kellékekkel kell bírnia; mely kellékeknek, ha egyike hiányzik is, a jogügylet érvénytelen.”³³ Zachár Gyula szerint akkor mondjuk, hogy a jogügylet érvénytelen, ha „[a] felek által szándékolt joghatály a jogügylet valamely fogyatékosága folytán nem áll be”,³⁴ míg Szladits álláspontja az, hogy akkor van érvénytelen jogügylettel dolgunk, amikor „valamely tényállásban megvan a jogügylet külső látszata, de a jogügylet egyik-másik kelléke hiányzik”.³⁵ Petrik Ferenc írja, hogy „az érvénytelen szerződés – valamely törvényben meghatározott ok folytán – nem váltja ki azt a jogi hatást, amit a törvény egyébként a szerződéshez fűz”.³⁶ Az is igaz (Weiss Emília véleménye ez), hogy „a célzott joghatás beálltát valamely érvényességi kellék hiánya miatt a törvény kizárja”.³⁷ Összefoglalva tehát az eddig látott megfogalmazásokat elmondható, hogy az érvénytelenség „egyik oldalról az érvénytelenségi okok rendszerét tartalmazza, a másik oldal pedig a szankciós jogkövetkezeményeket jelenti.”³⁸ Ennek megfelelően a definíció így hangzik: „[é]rvénytelenségről akkor beszélünk, ha a szerződés a felek akaratából létrejött ugyan, de valamely – a jogrend által lényegesnek tekintett – hiányban szenved, amely rendellenes helyzet miatt polgári jogi szankcióként a kívánt joghatásokat nem fejtheti ki.”³⁹

³² GROSSCHMID (1901) i. m. I. kötet 333–334.

³³ ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog*. Budapest: Franklin Társulat, 1880. Első kiadás. 129, 116.

³⁴ ZACHÁR GYULA: *A magyar magánjog alaptanai*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1928. Negyedik, teljesen átdolgozott kiadás. 61.

³⁵ SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog vázlatja*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1933–1935. Negyedik, átdolgozott kiadás. I. rész 162.

³⁶ PETRIK FERENC (szerk.): *A szerződések joga*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993. 255.

³⁷ WEISS i. m. 164.

³⁸ KEMENES ISTVÁN: A szerződés érvénytelenségének egyes kérdései a gazdasági szerződéses gyakorlatban. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2002/2. 7.

³⁹ BÍRÓ i. m. 327.

Csakhoggy éppen a fentiekben láttuk, hogy a például a Ptk. 237. § (2) alapján könnyen előállhat olyan eset, amikor egy érvénytelen szerződés igenis kifejtheti a kívánt joghatásokat! Ennek fényében úgy ítélem meg, hogy az érvénytelenség iménti, a Ptk. terminológiai rendjének meg nem felelő definícióját oly módon kell módosítanunk, hogy az érvénytelenség két oldalát különválasztva a jogügylet két különböző és egymástól nem függő tulajdonságaként tekintünk a hibás vagy hibátlan létrejövételre egyrészt, és a joghatás kiváltására való alkalmasságra másrészt. Ennek megfelelően nézetem szerint az a vizsgálódásunk céljának (tehát a koherens dogmatikai rendszer megalkotásának) megfelelő megoldás, ha érvénytelenség alatt csak a hibás létrejövételt értjük, s a jogügylet joghatás kiváltására való alkalmasságát egy másik, új fogalommal fedjük le. Ezzel elválasztottuk egymástól azt a tényezőt, hogy egy jogügylet érvényesen jött-e létre, és azt a tényezőt, hogy az állam odaáll-e mögé támogatólag, vagy sem. (Természetesen, most már *nem szükségszerű* következményként, de általános *tendenciaként* továbbra is igaz, hogy az érvényes jogügylet az esetek többségében alkalmas a joghatások kiváltására, ahogy az is igaz, hogy az érvénytelen jogügylet meg az esetek többségében nem alkalmas erre. Ez a jelenség azonban csak tipikus, nem szükségszerű.)

V. A hatálytalanság

Induljunk ki a hatályosságnak az általában használt (úgymond ‘kötelmi jogi’, ha tesszük ‘institucionalista’) fogalmából! „A [jogügylet] létrejövétel[ének] állami elismerése az érvényesség.” – szögezi le Asztalos László. „Ha az érvényesen létrejött jogviszony jogi hatásait később fejti ki, akkor elválik egymástól az érvényesség és a hatályosság.” Ezzel az utóbbi fogalommal utalunk arra, hogy a „jogviszonyból fakadó jogok és kötelezettségek milyen időponttól kezdve állnak be.”⁴⁰ Ez bővebben kifejtve azt jelenti, hogy „[a] jogügyletet akkor tekintjük hatályosnak, ha az érvényességi szabályoknak megfelel, és alkalmazható, alkalmazandó is. [...] A hatálytalanság azt jelenti, hogy a felek között létezik egy érvényes szerződés, melyhez valamilyen okból nem fűződnek joghatások, tehát a szerződés rendelkezései nem alkalmazhatóak és alkalmazandóak. A szerződő feleknek lehetőségük van arra, hogy a jognyilatkozat hatályát valamely jövőbeli bizonytalan eseménytől, feltételtől tegyék függővé.”⁴¹

Levonható mindebből az a következtetés, hogy a jogügylet deontikai érvényességét (kötelező, alkalmazandó mivoltát) jogi *terminus technicus*aikkal úgy fejezzük ki, hogy a jogügylet *érvényes és hatályos*. A deontikai érvénytelenség viszont sokféle lehet, ugyanis egy jogügylet (alapesetben) akkor nem bír jogerővel, nem alkalmazható, nem kell betartani a rendelkezését, ha *érvénytelen*, és akkor sem, ha érvényes ugyan, de *nem hatályos*. Az itt említett hatálytalanság megint kétféle lehet: ideiglenes vagy végleges. (Például „[a] halasztó feltétel beállása a szerződést végleg hatályossá teszi, a bontó feltétel beállása esetén a szerződés véglegesen hatálytalanná válik.”)⁴² A ha-

⁴⁰ Vö.: ASZTALOS LÁSZLÓ: *Polgári jogi alaptan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987. 197–198.

⁴¹ KENYERES J. – LOVÁSZY CS. – PÉTERFALVI A. – SÁRKÓZY SZ. – TÖRÖK G. (szerk.): *A magánjog alapjai*. Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2002. 188.

⁴² EÖRSI (1970) i. m. 51.

tályos és nem hatályos jogügyletek megkülönböztetése mindig a jogügylet aktuális állapotára utal: jelen időre vonatkozik. Nyilvánvaló azonban, hogy az érvénytelen jogügyletek és az érvényes, de véglegesen hatálytalan jogügyletek nem csak aktuálisan, a jelenben nem alkalmazhatóak, hanem (tipikus esetben) a jövőben sem válhatnak alkalmazhatóvá soha. Nos (*Hic Rhodus, hic salta!*), a jelen írásomban tárgyalt terminológiai nézeteltérések egy részét véleményem szerint éppen az okozza, hogy számos szerző (és törvénymű) a ‘hatálytalanság’ kifejezést ebben az utóbbi, tágabb, ‘soha-nem-válhat-alkalmazhatóvá’ értelemben használja a szűkebb ‘éppen-most-nem-alkalmazható’ jelentéstartalom helyett – vagy éppen azzal párhuzamosan! (Erre számos példát fogunk látni a továbbiakban.) Jőmagam tehát ilyen módon tartom megkülönböztethetőnek a hatályosságnak a cikkem elején jelzett kétféle értelmét. Vegyük észre azonban, hogy a jogügyletnek a joghatás kifejtésére való képessége (tehát a tágabb értelmű ‘hatályossága’) ugyanakkor nem más, mint a jogügyletnek az a tulajdonsága, amit az érvényesség fentebb idézett tradicionális definíciójáról választottunk le, és tettünk ezáltal az érvényesség meglététől (vagyis a hibátlan létrejövételtől) függetlenné!

Mіндеzen megfontolások alapján javaslom: vezessük be egyrészt a jogügylet ‘potenciális’ hatályosságának fogalmát, amely jelentse ezt: lehetséges (vagyis jogon kívüli nézőpontból: megengedett), hogy a jogügylet a jelenben vagy a jövőben jogok és/vagy kötelezettségek alapja legyen; másrészt a jogügylet ‘aktuális’ hatályosságának fogalmát, amely jelentse ezt: a jogügylet a jelenben, éppen most jogok és kötelezettségek alapja. Ezzel elválasztottuk egymástól azt a tényezőt, hogy az állam elvben és általában odaáll-e elismerőleg a jogügylet mögé (‘potenciális’ hatály), és azt a tényezőt, hogy az állam kikényszeríti-e a jogügyletben foglalt előírást épp akkor, amikor ezt kéri tőle, vagy amikor egy konkrét időpontban erre hivatalból módja és kötelessége van (‘aktuális’ hatály). Látható, hogy ezeknek a definícióknak az elemei függetlenek az érvényesség feltételeitől is (ti. hogy érvénytelenséget okozó hiba főnnállt-e a jogügylet létrejöttékor).

VI. Összefoglalás, párhuzamos megoldások

Végül tehát oda jutottunk, hogy egy jogügylet három, *egymástól független* tulajdonsággal jellemezhető. Ez a három: (1) az érvényesség, vagyis a hibátlan létrejövetel (ez a fogalom – részben – eleve adott volt); (2) a ‘potenciális’ hatályosság, vagyis a joghatás kiváltására való képesség (ezt a fogalmat úgy kaptuk, hogy tartalmát az érvényességtől választottuk le, és függetlenítettük, elnevezését pedig a Ptk.-nak és egyes civilizisztikai szerzőknek – például Grosschmid – később ismertetendő szóhasználata alapján alakítottuk ki); végül (3) az ‘aktuális’ hatályosság, vagyis a konkrét joghatás megléte, a jogosítás és kötelezés érvényesíthető, hivatkozható volta (ez a fogalom eleve adott volt).

Szintén új fogalom bevezetésének szükségességét hangsúlyozza Kovács László, amikor arról ír, hogy a szerződés hatályának – az általam ‘aktuális’ hatálynak elnevezett – fogalma „végig vonul a Ptk. kötelmi jogi szabályainak egészén; nyilvánvalóan használhatatlan azonban a Ptk. 237. § (2) bekezdésében írt hatályossá nyilvánításra.” Ez ugyanis egy olyan speciális rendelkezés, amely *sui generis* fogalmat állít föl.

Ennek az a rendeltetése, hogy lehetőséget biztosítson arra, hogy a bíróság határozata alapján keletkezzenek jogi hatások az érvénytelenség ellenére.⁴³ Ez az új *sui generis* fogalom véleményem szerint nem más, mint a szerződés 'potenciális' hatályossága. Ahogy Kovács ismerteti, ebben a kérdésben a (polgári ügyszakban kialakult gyakorlattól eltérő) gazdasági ítélkezés szerint a határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítás nem jelenti az érvényesség orvoslását, de mégis megalapozhatja a hatályossá nyilvánított szerződés alapján történt teljesítés hibái miatti szavatossági igényeket, mert – ahogy Kovács kifejti – a hatályosság ideje alatt keletkezett okokra visszavezethető igény később is érvényesíthető. A szerződés tehát – s ezt már jómagam teszem hozzá – jogok és kötelezettségek alapja lett, ami nem következhetett volna be anélkül, hogy a bíróság a szerződést erre képessé, tehát potenciálisan hatályossá ne nyilvánította volna, amellett, hogy az érvénytelenségi ok és ezzel az érvénytelenség továbbra is fennállt.

Új fogalmat vezet be Török Tamás is, amikor a létrejött és érvényes ámde hatálytalan jogügyleteket két csoportra osztja.⁴⁴ A jogügylet „időbeli” hatálytalansága (tkp. az „aktuális” hatálytalanság) áll fenn például akkor, amikor felfüggesztő feltételtől függ a jogügylet hatálya, s a föltételül tűzött esemény még nem következett be. Az ún. „személyi” hatálytalanság azt jelenti, hogy a jogügylet meghatározott személy vonatkozásában úgy minősül, mintha nem is jött volna létre. Ez a hatálytalanság föltételes abban az értelemben, hogy hivatkozni kell rá, s ez a hivatkozás konstitutív módon kiváltja a „személyi” hatálytalanságot. Ennek tipikus esete a római jogi *actio Pauliana* esetkörének megfeleltethető relatív hatálytalanság a Ptk 203. § (1) szerint ('fedezetelvonó szerződés'):

„Ptk. 203. § (1) Az a szerződés, amellyel harmadik személy igényének kielégítési alapját részben vagy egészben elvonták, e harmadik személy irányában hatálytalan, ha a másik fél rosszhiszemű volt, vagy reá nézve a szerződésből ingyenes előny származott.”

Benedek Károly írja ugyanerről: „Vannak valamely harmadik személy érdekét sértő olyan szerződések, amelyek nem érvénytelenek ugyan, de ezekkel a harmadik személyekkel szemben nem érvényesülnek, és így ezeknek a személyeknek az igényeit úgy kell kielégíteni, mintha a mások között létrejött szerződést meg sem kötötték volna.”⁴⁵ Azonban nem csak a fedezetelvonó szerződés ilyen, ide tartozik az elővásárlási jog megsértésével kötött szerződés relatív hatálytalansága is.⁴⁶ Ezt a bírói gyakorlat dolgozta ki, a Gt. átvette, Vékás szerint az új Ptk.-ban tételelesen is ki kellene mondani. (Erre valószínűleg sor kerül majd.⁴⁷)

⁴³ Ehhez s a következőkhöz vö.: KOVÁCS LÁSZLÓ: A szerződéskötés előtt fennállott helyzet visszaállításának megoldatlan kérdései. *Magyar Jog*, 1988/3. 203–210.

⁴⁴ Ld.: TÖRÖK TAMÁS: Érvénytelenség és személyi hatálytalanság. *Gazdaság és Jog*, 2002/12. (a továbbiakban: Török (2002a)) 14–20.

⁴⁵ PETRIK i. m. 27. Ellenkezően: FORGÁCS i. m. 33.

⁴⁶ Vö.: VÉKÁS (2001) i. m. 10.

⁴⁷ Ptk. koncepció i. m. 86. szerint.

Az általam fölállított fogalmi rendszernek az az előnye, hogy azzal egyformán jól és pontosan leírható a Ptk. 237. § (2) esetköre is (melynél egy érvénytelen szerződés válthat ki joghatásokat), és a Ptk. 203. § (1) esetköre is (melynél egy szerződés érvényességének dacára van kizárva joghatásainak bekövetkezése); az általam használt fogalom ('potenciális' *hatály*) teljes összhangban van a Ptk. jelzett paragrafusainak szóhasználatával is, sőt, amint ezt részletezni is fogjuk, egyben azt is megmagyarázhatóvá teszi, hogy hogyan válik 'hatálytalanná' a visszavonással a végrendelet a Ptk. 650. § (1) szerint.

VII. Az érvénytelenség margójára: semmisség és megtámadhatóság

„Ptk. 234. § (1) A semmis szerződés érvénytelenségére – ha a törvény kivételt nem tesz – bárki határidő nélkül hivatkozhat.⁴⁸ A semmisség megállapításához külön eljárásra nincs szükség.”

„Ptk. 235. § (1) A megtámadható szerződés a megtámadás következtében megkötésének időpontjától kezdődő hatállyal érvénytelenné válik.

(2) Megtámadásra a sérelmet szenvedett fél és az jogosult, akinek a megtámadáshoz érdeke fűződik.

236. § (1) A megtámadást egy éven belül írásban kell a másik féllel közölni, majd a közlés eredménytelensége esetében haladéktalanul a bíróság előtt érvényesíteni.”

Eörsi Gyula megállapítása szerint „[a]z érvénytelenségnek a polgári jogban két fő formája van: a semmisség és a megtámadhatóság. Az érvénytelenség mint gyűjtőfogalom mindkettőt magában foglalja. Jogkövetkezményeik is azonosak.” Különbségük abban áll, hogy „[a] megtámadható szerződés feltételesen érvénytelen. Érvénytelensége attól függ, hogy az arra jogosított személy törvényes határidőn belül megtámadja-e. Ha nem támadja meg, az érvénytelenség feltétele nem állt be, a szerződés érvényes.” Ha pedig megtámadja az arra jogosult, akkor a szerződés a megkötésére visszamenő hatállyal (*ex tunc*) érvénytelenné válik.⁴⁹

Dacára annak, hogy a törvény szövege világos, és a jogi gondolkodás számára a semmisség és a megtámadhatóság jellemzői – amint ez az iménti megfogalmazásból is látszik – tisztázottak, mégis érzek a civilisztikai szerzőknél némi bizonytalankodást, amikor ezt a kérdést tárgyalják. Bíró György például azt írja, hogy a megtámadhatóság az érvénytelenség feltételes formája.⁵⁰ Független jogi helyzet van ilyenkor, mert a bizonyos meghatározott körbe tartozó okból (mely természetesen a szerződés megkötésekor állt fenn) érvénytelen szerződés mindaddig érvényes, amíg azt sikeresen meg nem támadják, amikor is utólag, megkötésének időpontjától kezdődő hatállyal érvénytelenné válik, s olyan lesz, mintha létre sem jött volna. Ezzel a fejtegetéssel azonban szemben áll az az állítása, miszerint „[a] jog ezen ügyletek körében a meg-

⁴⁸ BH2001. 335.: A semmis szerződés érvénytelenségére bárki határidő nélkül hivatkozhat, ez azonban nem jelent bárki számára keresetindítási jogosultságot. Keresetindítási jogosultság csak a jogi érdekeltiségét igazoló felperest illeti meg.

⁴⁹ Ld.: EÖRSI (1970) i. m. 75–76.

⁵⁰ Ehhez s a következőkhöz vö.: BÍRÓ i. m. 327–361.

támadásra jogosult fél akaratára bízva, hogy az *érvénytelen szerződést fenn kívánja-e tartani*, vagy sem.”⁵¹ Ezek szerint a megtámadható szerződés mégiscsak érvénytelen a megtámadásig? Ezt erősíti az a megfogalmazása is, hogy „[é]rvényessé válik a szerződés akkor is, ha a megtámadható szerződést a felek utóbb, írásban megerősítik, vagy a megtámadásra jogosult fél megtámadási jogáról írásban lemond.” Igen, de a következő mondatban Bíró ismét önellentmondásba kerül, amikor azt írja, hogy a megtámadási jog illetően (ti. arról való lemondással vagy a szerződés írásbeli megerősítése általi) megszűnése esetén a szerződést *a továbbiakban is érvényesnek* kell tekinteni.⁵² Ezek szerint eddig is érvényes volt? A válasz nem egyértelmű az eddigiek alapján. Szintén egymásnak ellentmondó állításokat találhatunk például Török Tamásnál, aki szerint a megtámadható szerződés érvénytelenségének ítéletben történő kimondásáig érvényesnek tekintendő, ám ha a megtámadásra nyitva álló határidő eredménytelenül telik el, akkor az érvénytelenség nem következik be, a szerződés érvényessé válik (!).⁵³

A semmisség és a megtámadhatóság tudatos megkülönböztetése a pandektairadalomban Savigny-től ered. Ez a megkülönböztetés volt a döntő lépés az érvénytelenség dogmatikájának kiépítésére. A megtámadhatóságnak a pandekta jogtudomány által kidolgozott ismérvei ezek voltak: a megtámadható jogügylet önmagában érvényes, ám hatályosságától megfosztható; a megtámadási aktus előtt teljesen megáll, csak a megtámadással válik érvénytelenné.⁵⁴ Ezzel a határozott állásponttal szemben azonban Szladits jelzi, hogy helyzet korántsem ennyire egyértelmű: „[a] megtámadhatóságot az uralkodó felfogás Savigny és Windscheid nyomán az érvénytelenség tágabb fogalmi körébe sorozza, egyesek (Wächter, Brinz) a megtámadható ügyletet érvényes, de érvénytelenné válható jogügyletnek nevezik.”⁵⁵ Nézetem szerint abból fakadnak a fent jelzett önellentmondások, hogy ennek a kétféle megközelítési módnak a tételei észrevétlenül összekeveredtek dogmatikai gondolkodásunkban.

Ha a megtámadható jogügyletet már a megtámadás előtt is érvénytelennek tekintjük, akkor a megtámadás csak *declaratorius* jellegű: célja, hogy „valami felől kimondassék, hogy az hatálytalan, megszűnt, fenn nem áll.”⁵⁶ Grosschmid szerint viszont az érvénytelenség miatti megtámadás bizonyos értelemben *constitutív*. Ez azt jelenti, hogy a fél akaratnyilvánítása mintegy feltétele az érvénytelenségnek. („[A]z a szerződés semmis, ha én úgy akarom, márpedig ezennel úgy akarom.”) A megtámadást azért nevezzük ebben az esetben konstitutívna, mert az „kiegészítője (*integrans* alkateleme) azon tényegésznek, melyhez a joggátló hatás fűződik.” Megtámadás esetén tehát a jogügylet *ipso facto* (és – természetesen hozzá jómagam – nem *ipso iure*, vagy *ex lege*) érvénytelen. Ezt, ha a megtámadás ‘eredménytelen’ (ahogy a Ptk. fogalmaz), már csak meg kell *állapítania* a bírónak: amikor „a feleknek szabad ténye, jelesül

⁵¹ BÍRÓ i. m. 331–332.

⁵² BÍRÓ i. m. 361.

⁵³ TÖRÖK (2002a) i. m. 15–16.

⁵⁴ WEISS i. m. 41.

⁵⁵ SZLADITS KÁROLY (főszerk.): *Magyar magánjog*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941. Első kötet 365.

⁵⁶ Ehhez s a következőkhöz vö.: GROSSCHMID (1901) i. m. I. kötet 549–550.

ügylete *constitutív*, oda jutok, hogy mindezen ítéletek deklaratívak”, [...] „deklarálja, ami a tényekben és a törvényekben máris meg vagyon írva.”⁵⁷ Összecseng mindezzel Zlinszky Imre megfogalmazása: „Megdönthető [...] a jogügylet, ha az ugyan törvény szerint érvényesen jött létre, hanem az érdekelt félnek bizonyos körülmények folytán joga van annak érvényességét megdönteni.”⁵⁸ Ugyanígy gondolkodott erről például Katona Mór. Szerinte a megtámadható jogügylet érvényesen megalakult, azonban mód van arra, hogy támadás, kifogás útján érvényéből kiforgassák. A semmis jogügylet viszont a keletkezésétől fogva egészen addig érvénytelen, amíg (ha egyáltalán van mód az érvénytelenség orvoslására) érvényét helyre nem állítják.⁵⁹ Ez a ma is elfogadott álláspont, ez tükröződik a Ptk. szóhasználatában is.⁶⁰

Ebbe a dogmatikai modellbe azonban nem illeszkedik be kifogástalanul a végrendelet érvénytelenségének az esete. Ahogy Szmodis Jenő megállapítja: „A végrendelet érvénytelensége kétarcú jogi jelenség, hiszen egyfelől a kötelmi jogi megtámadhatósághoz, másfelől a kötelmi jogi semmisséghez áll közel.” [...] „[A] végrendeleti érvénytelenség pusztán az érvénytelenségi ok következtében, minden további jogcselekményre tekintet nélkül áll be *quasi ex lege*, s ennyiben a kötelmi jogi semmisséghez közelít.”⁶¹ (Igaz persze – teszem hozzá – hogy ezt viszont nem veszik hivatalból figyelembe.) Annyi mindenesetre látszik ebből, hogy a Ptk.-beli megoldások sem sorolhatóak egyértelműen egyetlen modellbe. A Ptk.-án belül – nézetem szerint – szintén kisebb disszonanciát jelent az a tény, hogy a 237. § (2) alapján az általában vett ‘érvénytelen’ szerződések érvénytelenségét csak az érvénytelenségi ok kiküszöbölésével lehet elhárítani,⁶² egy megtámadható szerződés viszont (amely éppen attól megtámadható, hogy érvénytelenségi okkal terhelt a létrejötté) megtámadás hiányában mégis érvényes...

Javasolom tehát ezek alapján a Ptk. kötelmi jogi és öröklési jogi rendelkezéseinek összehangolása és a kötelmi jogi szabályok tekintetében is nagyobb egységesség elérése érdekében, hogy az általam korábban bevezetni javasolt új fogalmi rend segítségével mondjuk ki: ha érvénytelenségi ok állt fenn a létrejövetelénél, akkor a szerződés vagy végrendelet érvénytelen; a semmis szerződés ezen kívül ‘potenciálisan’ hatálytalan is (joghatás kiváltására alkalmatlan), a megtámadható szerződés pedig megtámadás hiányában érvénytelensége mellett ‘potenciálisan’ hatályos, tehát joghatások kiváltására alkalmas. Ha pedig a megtámadható szerződést megtámadják, akkor

⁵⁷ GROSSCHMID (1901) i. m. I. kötet 78.

⁵⁸ ZLINSZKY (1880) i. m. 130.

⁵⁹ FODOR ÁRMIN (szerk.): *Magyar magánjog*. Budapest: Singer és Wolfner, 1898. III. kötet Kötelmi jog 174–176.

⁶⁰ Ld. pl. KOVÁCS (1986) i. m. 303.: „A megtámadás okának fennállása önmagában a szerződést nem teszi érvénytelenné”, [...] „a megtámadás sikere esetén a szerződés a törvény rendelkezése folytán érvénytelenné válik.”

⁶¹ SZMODIS JENŐ: Az érvénytelenségi fajták egyes jogági sajátosságairól. *Jogtudományi Közöny*, 1997/4. 173.

⁶² Ld. pl.: BH1983. 194.: Feltűnő értékaránytalanság miatt érvénytelen szerződést – az aránytalan előny kiküszöbölésével – a bíróság csak akkor nyilváníthatja érvényessé, ha a szerződés egyéb – el nem hárítható – okból nem érvénytelen. További korlát: BH1998. 226.: Az érvénytelen szerződés érvényessé nyilvánításának mellőzése, ha a felek kinyilvánított akarata is a szerződéses jogviszony felszámolására irányult.

az csak a 'potenciális' hatályát veszti el, érvényességét nem, hiszen azzal soha nem is rendelkezett.

Ez az általam javasolt megoldás nem előzmények nélkül való. Zlinszkyénél is (aki pedig – az előbb látottak alapján – nem az én álláspontomon van) találhatunk olyan megfogalmazást, mi szerint a megtámadhatóságnál az „érvénytelenségi ok ugyan nem zárja ki feltétlenül a jogügylet *hatályát*, hanem *annak* megszűntét attól teszi függővé, hogy az érdekelt fél által megtámadtassék.⁶³ Szladits szerint pedig míg a semmis jogügylet kezdetől fogva és magában véve érvénytelen, 'semmi'-féle jogügyleti hatása nincsen, külön megtámadni nem is kell; a megtámadhatóságnál viszont függő jogi helyzettel állunk szemben: a megtámadható jogügylet ideiglenesen *hatályos*, ám az egyik félnek hatalmaságot ad a törvény arra, hogy a jogügyletet visszaható hatállyal (*ex tunc*) megdöntse, ideiglenesen beállott hatásait megszüntesse.⁶⁴ Zachár Gyula írja,⁶⁵ hogy a megtámadhatóság az érvénytelenségnek gyengébb foka, mely esetben a jogváltozás bekövetkezik, „kivéve, ha a megtámadásra jogosult fél ez ellen kifogást emel, illetve az ügylet érvénytelenségének a kimondását kéri. Míg tehát a semmisségnél az ügylet érvénytelensége hivatalból konstatálható, addig a jelen esetben az csak a megtámadásra jogosult fél kívánságára történhetik.” Megtámadással viszont az egész ügylet visszahatólag (*ex tunc*) *hatályát veszti*, mintha nem is jött volna létre. Ha pedig a megtámadásra jogosult fél lemond erről a jogáról, akkor a jogügylet olybá veendő, „mintha már keletkezésének pillanatától kezdve érvényességi fogyatkozás nélkül jött volna létre”, ami azt jelenti – véleményem szerint – hogy ebben a gondolatrendszerben egészen a megtámadási jogról való lemondásig érvénytelennek minősült a megtámadható jogügylet.

Különösen figyelemreméltónak tartom Török Tamás frappáns, találó és átfogó tárgyalásra és rendszerképzésre irányuló törekvéseit.⁶⁶ Szerinte egy jogügylet (ami a jogi tények csoportjába sorolható fogalom) lehet létező vagy nem létező. A létező jogügylet lehet érvénytelen vagy érvényes. Az érvénytelen jogügylet lehet semmis vagy megtámadható, az érvényes jogügylet pedig lehet hatályos vagy nem hatályos. A nem hatályos jogügylet – mint ezt korábban már idéztem tőle – lehet időbelileg hatálytalan (ez az általam fölállított 'aktuális' hatálytalansággal rokon fogalom) vagy személyileg hatálytalan (ez az általam fölállított 'potenciális' hatálytalansággal rokon fogalom). Mai polgári jogi szabályaink szerint a nem létező jogügylet alapján végzett cselekmények jogkövetkezményeire a jogalap nélküli gazdagodás szabályai vonatkoznak, az érvénytelen jogügylet alapján végzett cselekményekre az eredeti állapot helyreállítása irányadó, a személyileg hatálytalan jogügylet alapján végzett cselekmények jogkövetkezményei pedig speciálisak mindig az adott jogszabályi rendelkezésnek megfelelően. Az érvénytelen és a személyileg hatálytalan jogügyletek jogalkotó általi meghatározása nem más, mint a jogügyleti szabadság alkotmányos korlátozása. Ez olyan módon történik, hogy a polgári jog a jogellenes jogügyleteket differenciált módon szabályozza, különbséget tesz viszonylagosan hatálytalan jogügylet, megtámadható jogügylet és semmis

⁶³ ZLINSZKY (1880) i. m. 116.

⁶⁴ Vö.: SZLADITS (1933–1935) i. m. I. rész 164. és SZLADITS (1941) i. m. Első kötet 365.

⁶⁵ Ezekhez vö.: ZACHÁR (1928) i. m. 61–64.

⁶⁶ Ezekhez vö.: TÖRÖK TAMÁS: A fedezetelvonó szerződés és annak új szabályai a Ptk.-ban. *Gazdaság és Jog*, 2002/3. 3–8. és TÖRÖK (2002a) i. m. 14–20.

jogügylet között. A különbségtétel alapja az, hogy az egyes konkrét társadalmi érdekek fontossága között különbség van. A társadalmi közérdeknek jogellenes jogügylet általi sértése lehet kicsi, közepes vagy nagy fokú, ennek megfelelően minősíti a jog az egyes jogellenes jogügyleteket rendre személyileg hatálytalannak, megtámadhatónak, és végül semmisnek. (Utóbbi kettő közös *genus proximuma* az érvénytelenség.)

Az én megközelitésem szerint az általam adott ‘potenciális’ hatályosság fogalommal – amint ezt igyekeztem a fentiekben bemutatni – le lehet írni a fedezetelvonó szerződés relatív hatálytalanságát, a végrendelet érvénytelenségét és hatálytalanságát továbbá a megtámadható ügylet jogi természetét is: univerzálisan alkalmazható dogmatikai fogalomnak tűnik tehát. Mindezt alátámasztja Török Tamásnak az ő személyes hatálytalanság fogalmára (melyet én a magam ‘potenciális’ hatálytalanság fogalmával rokonítok) megfogalmazott állítása, miszerint: a fedezetelvonó ügylet viszonylagos és feltételes hatálytalansága a végintézkedés viszonylagos és feltételes érvénytelenségével és hatálytalanságával mutat „azonosságot”; továbbá a fedezetelvonó ügylet feltételes hatálytalansága a megtámadható jogügylet feltételes érvénytelenségével mutat „azonosságot” (sic!).

VIII. Hatályosságfogalmak civilisztikai irodalmunkban

Ebben a részben az általam ajánlott módon való fogalomtételezésnek kézenfekvő voltát néhány magyar civilisztikai szerző a tárgyalt témára vonatkoztatható gondolatának fölidezésén keresztül igyekszem a következőkben alátámasztani, s ennek érdekében bemutatni azt, hogy a kétféle hatályosságfogalomnak és a jogügyletek három különböző tulajdonsággal való jellemzésének milyen előképei lehettek a XIX–XX. századi magyar civilisztikai gondolkodóknál mindeközben különös figyelmet fordítva a végrendeletre vonatkozó fejtegetésekre, mert ennél a jogügyletnél – ahogy ez a jelen írásmű bevezető példáján is látható volt – különösen szemléletesen jelentkeznek az általam az eddigiekben vázolni próbált dogmatikai kérdések.

Zlinszky Imre megállapítja (a ‘potenciális’ hatály körében), hogy a jogügylet, „ha nem bírhat a törvény szerint oly hatállyal, hogy az általa érvényesíteni célzott eredményt létesíthesse, érvénytelen”,⁶⁷ így a semmis jogügyletnek például „már önmagától semmi hatálya sincs”.⁶⁸ Új végrendelet alkotásával Zlinszky megfogalmazása szerint a régebbi „minden mellékintézkedésével együtt hatálytalanná válik.”⁶⁹ Ugyanennek a műnek negyedik, Dárday Sándor által átdolgozott kiadásában viszont – igaz, nem teljes következetességgel – már más-más elnevezést találunk a hatály kétféle értelmének jelölésére. Az ‘aktuális’ hatály tekintetében ugyanis ezt olvassuk: „[f]eltétel által valamely jogügylet jogi *hatása* valamely alanyilag bizonytalan körülmény bekövetkeztétől tétetik függővé.”⁷⁰ Ennek megfelelően „[m]indaddig, amíg a feltétel be- vagy be nem állása nem bizonyos, nem áll be a jogügylet hatása sem.”⁷¹

⁶⁷ ZLINSZKY (1880) i. m. 129.

⁶⁸ ZLINSZKY (1880) i. m. 116.

⁶⁹ ZLINSZKY (1880) i. m. 695.

⁷⁰ ZLINSZKY IMRE: *A magyar magánjog*. Budapest: Franklin Társulat, 1891. Negyedik, Dárday Sándor által átdolgozott kiadás. 133.

⁷¹ ZLINSZKY (1891) i. m. 124.

Kern Tivadar szóhasználata a Fodor Ármin szerkesztette magánjogi összefoglalóban Gaius, a Kr. u. II. századi remekjogász megfogalmazásaira⁷² emlékeztet, amikor ezt írja: „[a] végrendelet erőtlen, ha kezdettől fogva érvénytelen; de ereje utóbb is odaveszhet.”⁷³ Így az érvényesen létrejött végrendelet erejét vesztheti „az örökhatyó akaratanál fogva, a végrendelet megmásítása által [...]”⁷⁴ Azonban „[n]incs hatálya a visszavonásnak [...], ha az örökhatyó [valamely] téves feltevésén alapul.” Ha pedig „az örökhatyó a visszavonást visszavonja, a visszavont végintézkedés [nyilván ‘potenciális’ értelemben] ismét hatályba lép.”⁷⁵ Hasonló hatályosságfogalmat használ ugyanennek az összefoglalónak a kötetmi jogi részében Katona Mór, amikor kijelenti, hogy az érvényesen megalakult szerződés „teljesen hatályos is.”⁷⁶ Szintén a ‘potenciális’ hatályosságra emlékeztető fogalmat alkalmaz, amikor így ír: az időtűzés a szerződésnek „[...] hatályosságát nem érinti”, csak haladékot szül.⁷⁷ Érzékelteti azonban az ‘aktuális’ hatályba lépés ettől eltérő jelentéstartalmát is, amikor arról ír, hogy az érvénytelen szerződés (mely akkor érvénytelen, ha törvényes tényálladéka nincs meg, és attól érvénytelen, hogy valamely lényeges kelléke hiányzik) jogi hatályhoz nem jut, vagyis jogi effektust nem szül, és így vagyoni körben *elváltozást nem von maga után*⁷⁸ (‘aktuálisan’ hatálytalan, mert a ‘potenciális’ hatálytalanság miatt vagyoni jogi elváltozás okozására nem is képes). Szomorú tény, hogy ugyanez a szerző ugyanebben a műben nem tartja magát saját érvényesség fogalmához (melyet fentebb mi is megismertünk), amikor úgy nyilatkozik, hogy egy szerződés a benne meghatározott felfüggesztő feltétel beálltáig nem érvényes, az esemény beállta után viszont „végérvényes”.⁷⁹

Grosschmid Béni szóhasználata a Zlinszky negyedik kiadású művében olvashatóval azonos, amennyiben (az ‘aktuális’ hatályról szólva) azt írja, hogy „[l]ejárt ugyanis a követelés, mihelyt keletkezett, hacsak *in concreto* egyéb megállapítva nincsen. [...] A létrejött jogviszony *hatása* maga egészében önmagától meggördül, és ha nincs, ami föltartóztassa, tehát azonnal meggördül. A *dies* mint szolgáltatási idő sem egyéb, mint esetleges (lehetőséges, megengedett) föltartóztató.”⁸⁰ Amikor pedig ‘potenciális’ hatályról kell szólnia, akkor például hatálytalan szerződési kikötést, vagy a kikötés hatályának elvesztését említi.⁸¹ Ebben a témakörben azonban az Grosschmid legnagyobb érdeme, hogy elsőként ő különbözteti meg *expressis verbis* a hatályosság kétféle fogalmát: a „virtuális” hatály ugyanis nem azonos a „materiaális” hatállyal, amely utóbbi a „hatálynak megvalósulása, foganata”, „a hatálynak

⁷² Vö.: GAIVS: *Institutiones*. Stuttgart: B. G. Teubner, 1969. 76–91.

⁷³ FODOR i. m. V. kötet Öröklési jog 436.

⁷⁴ FODOR i. m. V. kötet Öröklési jog 439.

⁷⁵ FODOR i. m. V. kötet Öröklési jog 407, 408.

⁷⁶ FODOR i. m. III. kötet Kötelmi jog 175.

⁷⁷ FODOR i. m. III. kötet Kötelmi jog 142–143.

⁷⁸ Vö. FODOR i. m. III. kötet Kötelmi jog 174.

⁷⁹ Vö. FODOR i. m. III. kötet Kötelmi jog 138–140.

⁸⁰ GROSSCHMID BÉNI: *Fejezetek kötetmi jogunk köréből*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1932. Jubileumi kiadás. I. kötet 753.

⁸¹ GROSSCHMID BÉNI: *Fejezetek kötetmi jogunk köréből*. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T., 1899. II. kötet 497–498.

hatálya”.⁸² Tkp. ezzel egyező értelemben használom én a ‘potenciális’ és ‘aktuális’ hatály fogalmát. Lőw Lóránt hangsúlyozza, hogy Grosschmid virtuális és materiális hatálya két merőben különböző fogalom, amelyet egy névvel jelölni lehet, de egy közös fogalom alá vonni nem.⁸³ Grosschmid persze nem áll meg magánjog és közjog határán, hanem leszögezi: „[a] törvénycikkelyt tekintve is: más a virtuális hatály (érvényes megalkotás és kihirdetés) és a materiális hatály (ú. n. hatályba, életbelépés).”⁸⁴

Az eddigiek alapján számomra megállapíthatónak tűnik, hogy a hatályosság kétféle fogalmának megkülönböztetése magánjogi irodalmunkban legalább implicit módon a kezdetektől fogva fölismerhető; maga a ‘hatály’ szó eredetileg főként a ‘potenciális’ hatályosság értelemben használatos. A Grosschmid által tett explicit megkülönböztetéssel egyidejűleg a ‘hatály’ szó kétféle használata vált elterjedté (ld. például Zachár Gyula megfogalmazásait⁸⁵), a kétféle hatály közt tett megkülönböztetés pedig idővel már nem tűnt lényegesnek a szakírók számára. Szladits Károly magánjogi összefoglaló önálló művében helyenként még tartja magát a fentebb elmondottak alapján eredetinek tűnő szóhasználathoz, hiszen így ír: „[a] halasztó feltétel bekövetkeztével az ügylet *hatása* ettől a naptól fogva beáll; a bontó feltétel beálltával az ügylet hatása ugyancsak ettől a naptól fogva a jövőre nézve megszűnik. Másfelől viszont a halasztó feltétel meghiúsulásával az ügylet hatálytalan [vagyis hatásának, ‘aktuális’ hatályának beállta kizárt: ‘potenciális’ hatálytalanság]; a felbontó feltétel meghiúsulásával az ügylet hatásai véglegesen megmaradnak.”⁸⁶ Sajnos azonban a ‘joghatás’ és a ‘joghatály’ kifejezéseket már szinonimaként is használja: álláspontja szerint a jognyilatkozaton felül a célzott „joghatás” beállásához szükséges lehet a kitűzött feltétel bekövetkezése is, amely hiányában a jogügylet „érvényes ugyan, de hatálytalan.”⁸⁷ Szladits megpróbálja megmagyarázni a hatály fogalmát, ám a hatály kétféle fogalma ebben a gondolatmenetben már következtelenül ugyanazon elnevezés alatt keveredik és éppen a végrendeletre utalás során is: „[a] jogügylet érvénytelenségétől megkülönböztetjük annak hatálytalanságát. Lehet, hogy a jogügylet szűkebb tényállásának elemei mind megvannak, de a célzott joghatás beállta még további tények meglététől függ, akár a felek akaratából, akár a törvény rendelkezéséből. Így pl. a feltételes jogügylet rendszerint nem lép *hatályba*, ha a feltétel meghiúsul; a végrendelet *hatálytalan*, ha az örökös az örökagyó előtt meghal. A jogügylet hatálytalanságának egyik főesete a rendelkezés hatálytalansága a megfelelő rendelkező hatalom hiánya miatt.”⁸⁸ (Itt a *nemo plus iuris* elvről van szó; ezt az esetet inkább

⁸² GROSSCHMID (1901) i. m. I. kötet 328.

⁸³ Megállapítja: WEISS i. m. 37–38.

⁸⁴ GROSSCHMID (1901) i. m. I. kötet 328–329.

⁸⁵ ZACHÁR GYULA: *A magyar magánjog alaptanai*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1912. 40. szerint „[a] feltétel oly kétes, jövődöbéli esemény, melynek bekövetkeztétől vagy elmaradásától a felek a jogügylet hatályát teszik függővé”, ugyanakkor 341–342. már a végrendelet hatályon kívül helyezését említi.

⁸⁶ SZLADITS (1933–1935) i. m. I. rész 157.

⁸⁷ SZLADITS (1933–1935) i. m. I. rész 121.

⁸⁸ SZLADITS (1933–1935) i. m. I. rész 165.

helyes lenne az érvénytelenség témakörébe sorolni, noha kétségtelen, hogy egy érvénytelen jogügylet rendszerint a ‘potenciális’ és ‘aktuális’ értelemben is hatálytalan.) Még ennél is szembetűnőbbek az ellentmondások Szladitsnak a végrendeletekre vonatkozó megállapításaiban. Először azon az állásponton van, hogy a végrendelet hatályos, „mihelyt a végrendelező megalkotja”⁸⁹, ám negyedszázaddal később már azt írja, hogy „[a]z egyébként érvényesen alkotott végintézkedés hatályosságához szükséges a többi közt az örökhagyó halála, a részesített túlélése, a halasztó feltétel bekövetkezése stb.” Ehhez pedig azt fűzi hozzá, hogy „[k]ülönösen hatálytalaná válik (sic!) a végrendelet, ha a végrendelező visszavonja [...]”⁹⁰ Nos, ez is egyfajta megoldása a terminológiai problémának, de elegánsabb volna a kétféle hatályosság-fogalom gondos megkülönböztetésével kimondani, hogy a végrendelet visszavonás esetén mindkét értelemben (vagyis ‘különösen’) hatálytalan. Erre azonban itt nem kerül sor. A Szladits által szerkesztett monumentális magánjogi áttekintő műben található viszont egy lábjegyzetbe került megjegyzés, mely szerint „[t]ágabb értelemben a jogügylet hatálytalanságának fogalma mindazokat az eseteket felöleli, amelyekben a jogügylet hatásai nem állanak be, tehát az érvénytelenség eseteit is.”⁹¹ Sajnos ez a megállapítás sem elég pontos, mert az érvénytelen jogügylet hatásai nem egyszerűen nem állanak be, hanem soha nem állanak be, mert nem is állhatnak be! Mindezek után érthető, hogy az ezutáni jogirodalomban a hatályosságnak kétféle és esetleg összemoszódó használata szinte észrevétlenül, hallgatólagosan elfogadottá lett.

Teller Miksa írta meg a ‘Nagy Szladits’ öröklési jogi részét, s ebben a hatályosság fogalmát egyértelműen a ‘potenciális’ értelemmel megfelelően használta.⁹² Ennek megfelelően hatálytalan végrendelet az elveszett, az aggályos, a megsemmisült, az érvénytelen, a módosított, a visszavont, a megtámadott végrendelet. A fogalmaknak ez a beosztása a mai napig érezteti hatását. A végrendelet érvénytelensége ebben a gondolkodási rendszerben utólagos is lehetett (ez ma már nem elfogadott): a végrendelezés után született gyermek vagy ivadék, utólagos örökbefogadás és utóbb kiderült, téves mellőzés miatt. Meg kell állapítanunk, hogy Teller fogalmi rendszere sem teljesen konzekvens. Látszik ez abból a kijelentésből, hogy „[a]z örökhagyó végintézkedéseinek [ezúttal ‘aktuális’ értelemben vett] hatályát, és pedig akár a hatály beállását – felfüggesztő – akár annak megszűnését – felbontó – feltételtől vagy időponttól teteti függővé.”⁹³ Még feltűnőbb a konzekvencia hiánya az alábbi kitételben, melyben ugyanazt a szót használja kétféle értelemben: „a későbbi érvényes végrendelet a korábbi hatályon kívül helyezi. Ha tehát a későbbi érvényes végrendelet nem az örökhagyó akarata, hanem más körülmények folytán nem lép hatályba, ez nem támasztja fel a régebbi végrendeletet [...]”⁹⁴ Amint Hegyháti István megjegyzi, a Ptk.-ban a létrehozása előtt hatályos szabályokhoz képest „az öröklés jogintézményei nagy részben

⁸⁹ SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog vázlatja*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1909. Második, átdolgozott kiadás. 307.

⁹⁰ SZLADITS (1933-1935) i. m. II. rész 450.

⁹¹ SZLADITS (1941) i. m. Első kötet 366.

⁹² A következőkhöz vö.: SZLADITS (1941) i. m. Hatodik kötet 355. kezdődő vonatkozó szakaszát.

⁹³ SZLADITS (1941) i. m. Hatodik kötet 302.

⁹⁴ SZLADITS (1941) i. m. Hatodik kötet 366.

változatlanok maradtak”,⁹⁵ így a Ptk. LV. Fejezetébe („A végrendelet érvénytelensége és hatálytalansága”) a Szladits Károly szerkesztette magánjogi összefoglaló öröklési jogi részének a végrendelet ‘potenciális’ értelmű hatálytalanságára vonatkozó kitételeire emlékeztető szabályok kerültek be. Talán ez a tény befolyásolja a mai napig a civilisztikai írókat a témára vonatkozó álláspontjuk tartalmának kialakításában. A ‘hatályosság’ kifejezésnek a hatályos öröklési jogban való illetően használata a közeljövőben valószínűleg nem fog megváltozni, ugyanis az új Ptk. koncepció és tematika szerint „[a] végrendelet érvénytelenségét és hatálytalanságát rendező szabályok [néhány kivétellel] nagyban-egészen helyesek.”⁹⁶

IX. Zárszó

Nyilvánvaló, hogy az érvényesség és hatályosság fogalmai nem csak a jogügyletek területén nyernek alkalmazást, hanem a jogi diszciplína számos más szférájában is: ilyen például a jogszabálytan területe. Alkotmányjogi s azon belül is jogalkotástani problémakör lehet egy-egy jogszabály érvényességének/érvénytelenségének meghatározása, azon kritériumok föllállítása, amelyek mentén vizsgálódva a jogszabály érvényességének fennállását vagy fenn nem állását eldönthetjük. Témánk s következtetéseink eredményei láttán nem érdektelen megemlékezni arról, hogy nem egyedülálló törekvés az, hogy a meglévő fogalmi struktúra elemeit a megszokott érvényesség-hatályosság kettségén túl szeretnénk bővíteni: Jakab András is hasonló célt tűz maga elé, amikor átfogó módon tárgyalja a jogszabályok (és más normatív aktusok) érvényességét és hatályosságát.⁹⁷ Megítélésem szerint az általa alkalmazott ‘nem alkalmazhatóság’ fogalom funkcióját és működését tekintve hasonlít az általam a jogügyletekkel kapcsolatban használt ‘potenciális hatálytalanság’ fogalomra, amennyiben mindkettő egy jogi előírás, parancs deontikai érvényességének (tényleges kötelező erejének) megítéléséhez nyújt hasonló technikailag segítséget azáltal, hogy cizelláltabb módon teszi lehetővé a különböző relevánsnak tartott szituációs körülmények figyelembe vételét a jogi kötelezés meglétéről vagy meg nem létéről való állásfoglalás során.

Végezetül itt jelezhetjük (tovább bővítve kitekintésünk látókörét), hogy a bírósági vagy közigazgatási határozatok kötelező erejű mivoltának meghatározása is további vizsgálat tárgyát képezheti a fenti megfontolások fényében, hiszen ezen határozatok tekintetében is megfigyelhető egyfajta hármas fogalmi struktúra alkalmazása: az (1) érvényesen megalkotott határozat lehet (2) jogerős vagy nem jogerős, továbbá – meghatározott feltételekkel és eljárás során – sor kerülhet (3) *hatályon* kívül helyezésére.

Egy minden jogágban, anyagi és eljárási jogban egyaránt egységesen értelmezhető és alkalmazható *hatályosságfogalom* kidolgozásának igényére és lehetőségére jelen írásmű keretei között már csak e rövid megjegyzés erejéig van mód utalnunk egyben további ilyen irányú vizsgáladások lehetőségét megfogalmazva.

⁹⁵ HEGYHÁTI ISTVÁN: Megjegyzések a Polgári Törvénykönyv tervezetének öröklési jogához. *Jogtudományi Közöny*, 1958/3–4. 95

⁹⁶ Ptk. koncepció i. m. 139.

⁹⁷ Ld.: JAKAB i. m. 27–79.